

İBÂDİLİKTE AZZABE

Doç. Dr. Sabri HİZMETLİ

İbâdî tarihçilerin şiddetle karşı çıkmalarına ve reddetmelerine rağmen, Ehl-i Sünnet bilginlerince "Hâricilik" fırkasına isnad edilen "İbâdiyye Mezhebi"nin varlığı, "lâ hükme illâ lillâh" esasına göre değerlendirme yaptıkları; Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye beyat ettikleri; Ali ve Mûaviye (60/680)'yi veya Hâşimoğullarını ve Emevileri terkettikleri için, "Ehl-i Nehrevân"dan kaynaklanır. Siyâsî imamları Abdullah b. İbâd (ö. 86/705)'a nisbetle "İbâdiyye" diye isimlendirilmişlerse de, mezhebin fikir babası Câbir b. Zeyd (25-93/641-711)'dir.

İbâdiyye başlangıçta, Mekke, Basra, Kûfe, Hadramevt ve Oman gibi yerlerde mevcuttu. Emevî idarecilerin baskıları sonucu Şark'tan uzaklaşmışlar, Mağrib'e gelmişlerdir. İbâdîler'in Mağribe gelişleri hakkında güvenilir bir tarih vermek zorsa da, Emeviler zamanında gelmiş oldukları kesindir. Kaynaklar, İbâdî mezhebine dâvette bulunmak üzere Mağribe ilk gelen şahsın Basralı Selemetübnü Sa'd ile İbn Abbas'ın mevlâsı İkrime (ö. 105/723) olduğunu bildirmektedir. Bu durumda İbâdiyye, H. I. asrın sonları veya II. asrın başlarında Mağrib'e girmiş olmaktadır. Aynı şekilde Seleme, Trablusgarb 'da, beş kişilik "Hameletül-ilm² gelmeden önce (140/757 yıllarında) İbâdiyye adına dâvete başlamıştır. Neticede İbâdîlik, H. 4. asrın ilk yarısında Milâdî 10. asırda, Libya, Tunus ve Cezâyir'e yani Trablus, Cebel Nefûse, Tahert Cerbe ve Myzab Vâdisi'ne yerleşmiş bulunuyordu.

Ne var ki, Libya İbâdî İmamlığı, Abbasîlerin, 283/896'da, Ağlebîlerin temsilciliğinde gâlib geldikleri Manu Savaşı ile sona erdi. Cezâyir

1 Meselâ bkz.: Ferhad Câbirî, "Nizâmu'l-Azzâbe inde'l-İbâdiyyeti'l-Vehbiyye fi Cerbe", Tunus 1975, s. 19; Salih Bâciyye, "el-İbâdiyye bi'l-Cerid", Tunus 1976, s. 185.; Ebu'l-Abbas Ahmed b. Sa'îd ed-Dercinî (ö. 670'e doğru), "Tabakâtu'l-Meşâyih'i'l-Mağrib", tahk. İbrahim Talay, trhz., CLI, s. 3 vd.; Şemmahî (928/1522), K. es-Siyer, C. I., s. 5.

2 "Hameletü'l-ilm" (ilk ilim öğreticileri, taşıyıcıları) şu şahıslardır:

Ebu'l-Hattab Abdu'l-'Alâ b. es-Semmâh el-Ma'afirî (Yemen arablarından); Abdurrahman b. Rustem el-Fârisî; Âsım es-Sıdratî; İsmail b. Darar el-Cidâmsî; Ebû Davud el-Kıblî (bkz. el-Câbirî, age., s. 20)

İbâdî İmamlığı ise, Şîa'nın 296/908 yılında, İbâdiyye'yi kesin yenilgiye uğratmasıyla son buldu. Özellikle Manu savaşı İbâdiyye Cemaatı'na büyük bir darbe indirdi; halkın büyük çoğunluğu ve âlimler kılıçtan geçirildiler. Öyle ki İbâdî Cemaatı, bu savaş sonunda, "Kitmân Dönemi"ne girdiler. Zira artık Zuhûr Dönemi İmâmeti" oluşturacak güce sahip değillerdi. Ayrıca İbâdî zümreler meskûn oldukları bölgelerde eski gibi rahat değillerdi; bilhassa Şîa'nın hâkim olduğu bölgelerde istedikleri gibi yaşayamıyorlardı. Öyle ki İbâdî bilginler, H. IV. asır boyunca bir ihtilal yaparak vaziyeti düzeltmeyi tasarlamışlarsa da, bir sonuca varamamışlardır. Bununla birlikte, böyle bir idârenin kendilerine ağır geldiğini ve varlıklarını tehlikeye sokabileceğini anladılar. Neticede devrin ibâdî âlimleri, dinlerini ve varlıklarını muhafaza edebilecek ve kitman devrini devam ettirecek yeni bir nizam kurmayı düşündüler. Kurulacak olan bu nizam, zuhur dönemindeki imâmet nizamının yerine kâim olacaktı. Nitekim Ebû Ammar el-Kâfî, ibâdî şeyhlerinin Kitman döneminde, mezhep mensuplarının âdil sultana sâhib olmadıkları devirde, kurdukları "Azzabe Nizâmı"nın âdaletle işyapan İmamet menziline olduğunu söyler³.

Binaenaleyh İbâdiyye'ye göre, Din'in uygulanma yolları dörttür. Mesâlikü'd-Dîn tabir olunan bu yollar; *Zuhûr*, *Difa'*, *Şira'* ve *Kitman'* dir. Şer'î hükümler ancak bu yollardan birisiyle uygulanabilir.

Zuhûr döneminde, Allah'ın hukukunu ve emirlerini, kulların haklarını infaz etmek Devlet Reisi'ne, Halife'ye (el-imâm el-Kübrâ) aittir. Hülefâ-i Râşidîn devri ile Cezâyir Rüstemoğulları idaresi bu tür infazın mevcut olduğu zamanlardır.

Difa' döneminde, İbâdî Cemaatı, düşman saldırılarına, can ve mallarına yapılan tecâvüzlere karşı koruma ve savunma vazifesi, tâyin edilmiş olan İmâm'a aittir. İbâdîlerin düşmanlarının ortadan kalkması veya yok olmasıyla birlikte onun imamlığı da sona erer. Bilâhare ya yenisinden imam seçilir ya da bir başkası onun yerine geçer. Ehl-i Nehrevân'ın difa'ı ve bu dönem için başlarında bulunan imamları bu anlayışa esas ve örnek teşkil eder.

Şira' hali, insanın nefsini cehennemden koruması veya cennet için satmasıdır. Ebû Bilâl Mirdas (61/680)'ın hayatı bu nevi yaşayışa gösterecek en bâriz örnektir.

³ Câbiri, age., s. 25. Ayrıca Manu ve Bağî savaşları (358/969) ile kitmân devrine giriş hakkında bkz. Şemmahî, age. s. 349-351; cd-Dercinî, Tabakât, s. 95-102; Câbiri, ss. 20-25.

Kitman döneminin mümeyyiz vasfı, yok edilmek veya yasaklanmak istenildiğinde dini muhafaza etmektir. Resûlullah (s.a.s.)'ın Hicretten önceki yaşayış şekli buna esas teşkil eder. Bu bakımdan kitman döneminde yaşayıp da dinini zâyi eden kitman hükmü üzere değildir. Nitekim o, zuhûr, difa' ve şıra' hükmü üzere de değildir. İşte "Azzabe Nizamı", kitman devrinde yaşayan İbâdî Cemaat'ın dinini muhafaza etmek, ibâdilerin varlığını idame ettirmek için kurulmuştur⁴.

Gerçekten de "Azzabe", İbâdiyye mezhebine has; dinî ve içtimâî birtakım vasıfları ve vazifeleri olan bir kurumdur, idarî organdır. Cezâyir'de Myzab Vâdisi, Tunus'da Cerbe ve Libya'da Cebel Nefûse'de hâlâ mevcudiyetini devam ettiren bu nizam, İbâdiliğin devamını, inançlarının muhafazasını ve bekâsını sağlayan yegane müessesedir. Bu bakımdan "Azzabe Nizamı"nı incelemek İslâm Mezhepleri tarihi yönünden önemli olduğu gibi, İbâdî Cemaatı'nın içtimâî yapısını tanıtmaya sebebiyle, sosyoloji ilmi açısından da oldukça faydalıdır. Nitekim birçok ilim adamı Azzabe'nin tarihi bir sosyal kurum olduğunu söylemektedir⁵. Bu çalışmamızda biz, H.V. asrın ilk yarısından (408/1017-1018) günümüze kadar olan zaman içerisinde İbâdî Cemaat'ın dinî ve içtimâî yapısını aslı hali üzere muhafaza etmiş ve XX. asra gerçek hüviyetiyle gelmesini sağlamış olan bu Azzabe'nin kuruluşunu, tarihçesini mahiyetini ve vazifelerini inceleyeceğiz. Tesbitlerimiz ve açıklamalarımız bir yandan doğrudan doğruya ve yalnızca İbâdî kaynaklara diğer yandan da müşahadelerimize ve Myzab Vâdisi seçkin bilginlerinden öğrendiğimiz şifâhî malumata isnad etmektedir⁶.

Azzabe'nin Tarifi:

Lisanu'l-Arab, "Azzabe" kelimesine bir kaç sayfa ayırır. Fiil olarak "azabe, ya'zûbü, 'uzûben, 'âzib (çoğ. 'uzâb ve a'zab)" aslından gelen bu kelime, Kur'an'da da iki defa geçer (Yunus sûresi, 61; Sebe' sûresi, 3)

4 ed-Dercinî, age. s., 14; Câbiri, s. 23.

5 Câbiri, s. 20; ed-Dercinî, s. 11; Şemmahî, s. 340; *Mecelletü'l-Arabî*, Eylül 1982, n: o: 286, Kuveyt, s. 114; Baciyye, age. s. 183.

1983 senesinde Cezâyir'de bulundum. Myzâb İbâdilerini yakından görme ve tanıma imkanı buldum; onlardan da çok yakın alaka ve yardım gördüm. Bizzat mezheb âlimleri ve Azzabe Şeyh'inden ibâdilik hakkında geniş ve açık bilgiler aldım. Bendenizi Myzâb Vâdisi'ne davet eden ve eşsiz misafirperverlikleriyle muamele eden Garrara ve Gardaia şehirleri Azzabe azalarına ve özellikle sayın Şerîf Belbâc, Ahmed Chehân, Ömer Mellal, Muhammed Nasır (Cezâyir Ün. Ed. Fak. Arab Dili Doçenti), Şeyh Nasır el-Marmûrâf, İsa Mûsâ, *TİSKOBA* fabrikası sahipleri, el-Hayat medresesi müdürü ve hocalarına teşekkür etmeyi bir vazife kabul ediyorum.

6 Taşakâtu'l-Meşâyih, s. 14; Câbiri, s. 23.; *Lisânu'l-Arab*, Hüseyin Atay, *Mu'cemu'l-Luga*, Ankara 1964.

ve gayb anlamı ifade eder. Tekili “azzabî”, çoğulu, uzâb ve a'zab olan “Azzabe” lafzı, lügatte, otlak bulmak üzere koyunu ile vâdilerde uzaklaşan, kaybolan; bekar, aileden ve malından gaib olan, mahrum kalan manalarına gelir. İstilahta ise, yol arayan, ilim taleb eden, hayır ehli yolunda yürüyen, bunları koruyan ve bunlarla amel eden herkes için lakab olarak kullanılır.¹ Bütün bu güzel sıfatlara sahip olan kimse de “Azzabî” diye isimlendirilir. Bir başka deyişle, “sırât-ı müstakîm” üzere olan ve bu yol gereğince amel eden bir insan (Müslüman) “azzabî” olarak adlandırılır.

Öte yandan, “el-uzûb” dan türeyen “azzabe” ismi, birşeyden uzak olmak demektir. Buna göre “azzabî”, dünya ve dünya nimetleriyle meşgul olmaktan kaçınan, uzak duran; daha çok âhret hayatıyla alakalı işlerle uğraşan kimse demektir. Azzabî tabiri, bu tür bir yaşayışta olanları ifade eden bir istiare; Azzabe de, sözkonusu vasıfları hâiz insanların teşkil ettiği “Meclis”tir. ed-Dercinî (ö. 670), Azzabe lakabını ilk defa kullanan kimsenin, H. V/11. asrın başlarında “Halka”⁷ yı kuran; esaslarını, yetki ve vazifelerini tesbit eden Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Bekr olduğunu söyler⁸. Bu lakab, müttaki, salih ve vera' sahibi, dinde kendisine güvenilen, “el-emru bi'l-ma'rûf ven nehyü ani'l-münker”i yerine getiren herkes için kullanılırsa da, âlim olduğu halde bilgisine göre hareket etmeyen, gerçek hal üzere bulunmayan ve buna göre amel etmeyen bir kimse bu isimle isimlendirilmez⁹.

Azzabe'nin Kuruluşu:

“Azzabe Nizamı” kurma görüşü başlangıçta, İbâdî Cemaat'ın tamamının görüşü değildi; sadece Cerbe¹⁰ ve benzeri yerlerde yaşayan bir kısım ibâdiler böyle düşünüyorlardı. Böyle bir fikir ilk defa Ebû Zekeriya Fâsıl b. Ebî Misver el-Yehresânî'den geldi. Ba'ğiy Savaşı'na katılmak üzere yola çıkan el-Yehresânî, Ebû Hazer'in yenildiği ve taraftarlarının dağıldığı haberini aldı. Babası Ebû Misver'i Cerbe adasına reis tayin etmek üzere geri döndü¹¹. Babasının ölmesi üzerine Ada'nın reisliğini kendi

7 “Halka”, kendilerine ilim öğreten, doğru yolu gösteren, dini konularda bilgiler veren basiret sahibi bir şeyhin etrafında toplanan topluluğa verilen bir isimdir. Halka, aynı zamanda A z z a b e'nin bir diğer adıdır. Geniş bilgi için bkz. Cabiri, age. s. 317-318.

8 Ebû Abdullah Muhammed B. Bekr hakkında bakz. ed-Dercinî, Tabakât, C.I., s. 167-174; Ebû Zekeriya Yahya b. Ebî Bekr, *Kitabu Siyeri'l-Eimmeti ve Ahbarihim*, tahk. İsmail Arabî, Cezayir Milli Kütüphane Yayınları, no: 3, Cezayir 1979, s. 173-177.

9 Tabakât, s. 3; Cabiri, age., s. 62.

10 Kaynaklar, Cerbe'nin H. 47/667-668'de, Muâviye devrinde (41-60/661-673), Rüfyab- Sabir el-Ensârî tarafından fethedildiğini belirtir (bkz. Cábiri, s. 29).

11 Cábiri, age., s. 24; Tabakât, s. 17.

üzerine aldı. Azzabe Nizamı konusunu uzun uzadıya düşündü. Nihayet o, oğlu Zekeriya ve Yunus'u, 408/1017-1018'de, kızkardeşinin oğlu ve bazı akrabalarıyla birlikte tilmizi Ebû Abdullah Muhammed b. Bekr'e gönderdi. Bazı talebelerininin de bulunduğu bu topluluğa, Ebû Abdillâh'dan kitmanı devam ettirecek bir nizam kurmasını istemelerini söyledi. Esâsen Manu Savaşı sonunda, Ebu'l-Kasım el-Bağtûrî ve Ebû Muhammed Abdullah b. el-Hayr başkanlığında İbâdî Cemaat'ın varlığını muhafaza edecek bir nizam ikâme etme fikri ortaya atılmıştı ve işte bu andan itibaren Azzabe Nizamı kurma düşüncesi yaygınlaşmaya başladı¹².

Azzabe Meclisi ilk defa, Hicrî V. asrın (409/1019 yılları) başlarında, Cezayir'in Güney Doğu'sunda, Myzâb Vâdisindeki "el-Atf" şehrinde kurulmuştur. Kurulduğu yer, kurucusunun lakabına nisbetle "Muhammed es-Sâih" adıyla meşhur olmuştur. Daha sonra İbn Bescen, Melika, Nûra, Berrian, Garrara, Gardâia, Cerbe ve Cebel Nefûsede "Halka"lar teşekkül etmiştir. Günümüzde Azzabe Meclisi'nin en büyüğü Myzâb Vâdisindeki Gardâia şehrinde dir¹³.

İbâdî yazarlar, Azzabe'yi kuran, hududunu tâyin eden, esaslarını tesis ve tahrîr edenin Ebû Abdillâh Muhammed b. Bekr olduğunda hemen hemen ittifak ederler. Ebû Abdillâh Muhammed, Hicrî IV. asrın son çeyreğinde (Milâdî 10. asırda) doğdu. 408/1017-1018 yıllarında tahsilini tamamladı. İlim ve takvası ile zamanında insanların en seçkinlerinden idi. İbâdiyye mezhebine büyük hizmetlerde bulundu. Zira İbâdîliğin günümüze kadar gelmesini sağlayan yolun metod ve prensiplerini o vaz etmiştir¹⁴.

Ebû Abdillâh Muhammed, Cebel Nefûse, Cerbe, el-Hamme ve Kayravan'a gelerek çeşitli islamî ilimleri talim etti. Ebû Nuh Sa'id b. Zengil ve Ebû Zekeriya b. Ebî Misver'den de ders aldı. Pekçok ilimde derin bilgi sahibi oldu. Kayravan'da özellikle Arab dil ve Edebiyatı üzerine öğrenim gördü. Kayravan'daki tahsilini bitirince artık kendisinin yetişmiş olduğu kanaatine vardı ve daha sonra da etrafında "halka" teşekkül etmeye başladı. Böylece Ebû Abdillâh Muhammed, Kayravan'dan Kastiliyye'ye geçtikten sonra, Şeyh Ebû Zekeriya'nın kendisine gönderdiği heyetle karşılaştı ve bu tarihten (408/1017-1018) itibaren iş hayatına başladı; etrafında *halka* meydana geldi. Aynı şekilde o, *halka*'yı da, Ebû Zekerriya'nın tavsiyelerine uyarak teşekkül ettirdi,

12 Câbiri, age., s. 24.

13 Câbiri, age., s. 13.

14 Tabakât, s. 17; Câbiri, s. 24.

yoksa kendisi böyle bir şey düşünmüyordu. O, bu işe, kendisine gelen heyetin isteklerini el-Minye Mescidinde dinledikten ve bu konuda fevkalade istekli olduklarını gördükten sonra karar verdi. Ancak onlardan 4 aylık bir süre istedi. Her iki taraf da sözlerine sâdik kaldılar. Zenâte'nin Trablusgarp dolaylarında, Senhâce'de ayaklandıkları sene, Tinbesli'de, el-Minye Mescidinde ilk *halka* teşekkül ediyordu.¹⁵ Ebû Abdullah, *halka*'yı kurduktan sonra tek bir yerde oturup kalmadı; talebeleriyle birlikte İbâdîlerin yaşadığı heryeri dolaştı. Bu yüzden de "*Seyyid Muhammed es-Sâih*" lakabıyla meşhur oldu. Öyle ki, bazı ibâdî yazarlar onun bu durumunu, İsâ ve havarîlerinin durumuna benzetirler¹⁶.

Böylece o, burada, 408/1017'de, günümüzdeki *Azzabe*'ye benzer bir meclis; *Azzabe* heyetine benzeyen bir zümre meydana getirdi. Uzun asırların geçmesi, değerli kimselerin yer aldığı ve yönettiği bu *halka*'nın nesilden nesle, asırdan asra aslı hüviyetiyle intikal etmesine mani olmadı. Bu *halka*, günümüze kadar "*el-Misveriye*" ve "*el-Bekriye*" isimli iki tanınmış aşîret vasıtasıyla gelmiştir. Ayrıca onun kurduğu bu nizam, Ebû Zekerîya Fâsıl b. Ebî Misver'e nisbetle "*es-Sîretü'l-Misveriyye el-Bekriyye*" diye isimlendirilmiştir. İşte sözkonusu *halka* veya *nizam*, Ebû Abdullah'ın tesis ettiği biçimde varlığını devam ettirdi. ve "*azzabî*" nin uyması gereken bir esas oldu. Öyle ki, *halka* ehlinde olan bir *azzabî*, giyim-kuşam ve yaşayışı ile diğer insanlardan farklı bir yaşayış içerisinde. Vücdun tamamını örten geniş ve beyaz renkli bir elbise giyer. Başına beyaz bir örtü bağlar ve bir ucunu sağ tarafına sarkıtır. Saçları devamlı surette çok kısa olur, *azzabî* saç uzatmaz. Gerek elbise gerekse başörtüsü renk, dikiş ve giyim şekli ile *azzabî*'ye has özellikler taşır¹⁷.

Azzabe'nin Mahiyeti:

İmâmet, İbâdîlikte, zuhûr döneminde "*Şûrâ Yolu*" iledir ve ilâhî kanunların bütünüyle tatbik edilmesi esasına dayanır. Kitman dönemindeki "*Azzabe Nizamı*", zuhûr dönemindeki bu "*imâmet nizamı*"na veya

15 Tabâkât, s. 167, 169; Câbiri s. 17, 31; İbâdîler Kayravamı 141/758-759'da ele geçirmiştir. (Câbiri, age., s. 17).

16 ed-Dercînf, Tabakât, C.I., s. 145 vd.; Câbiri, s. 34. İbâdî yazarlar Ebû Abdullah'ın hayatı, eserleri ve faaliyetlerine büyük yer verirler. Ebû Abdullah, İbâdiyye'nin intikal dönemi, yani zuhûr devrinden kitman devrine geçiş dönemi bilginidir. *Halka*'yı kurup esaslarını vaz ettiği gibi çok sayıda da talebe yetiştirdi. Zühd ve takva ehli birisi idi. Hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybetti. Aişe isimli bir kadınla evli idi ve bu hanımından Ebu'l-Abbas Ahmed, Ebû Yakûb Yusuf ve İbrahim b. Muhammed adlarında üç oğlu oldu. Geniş bilgi için bkz. Câbiri, age., s. 34-70; Tabakat, s. 170 vd.

17 Tabakât, 170 vd.

“Şûrâ Meclisi”ne benzer. Ancak her iki dönemdeki icra gücü farklıdır. *Azzabe Meclisi*, iyi ve hayırlı işler yapmak, “*el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehÿü ani'l-münker*”i tatbik etmek üzere kurulan bir heyettir¹⁸. “*Kutbu'l-eimme*” lakabıyla meşhur olan Şeyh Muhammed el-Atfîş, “*el-emru bi'l-ma'rûf*”un tatbiki, hak sahibininin hakkının alınması, dinî mali ve içtimâî işlerin yürütülmesi ve düzenlenmesi için “*Azzabe Nizamı*” vâciptir” demektedir¹⁹. Aynı şekilde, ibâdî siyer ve tarih kitapları incelendiğinde, *Azzabe Nizamı* ile alakalı çalışmalara bakıldığında, *Azzabe Meclisi*'nin “*râ'i*” veya “*imam*” mesabesinde olduğu görülür²⁰.

Esasen İbâdî Cemaatı, kitmân döneminde, iki ana kısma ayrılır: Talebe ve Ümmet (Avam). eş-Şeyh Ebû Abdillâh'ın *Azzabe Nizamı* hakkında yazdıklarından ve tabakât kitaplarının ondan yaptığı nakillerden öğreniyoruz ki; talebe kısmı üçe ayrılmaktadır:

1) *Azzabe Hey'eti*: Bu hey'etten iki heyet daha meydana gelir; a) öğrenciler heyeti; b) dinleyiciler heyeti (hey'etü'l-muhâdir). İbâdî müslüman mutlaka bu heyetlerden birisine mensuptur. Bununla birlikte bu heyetlerden herbirisine mensub olabilmek için bir takım husûsiyetler ve şartlar sözkonusudur.

Öyleyse bir kimsenin *Azzabe Heyeti*'ne girebilmesi için gerekli şartlar ve vasıflar nelerdir?

İbâdî Cemaat'ın dinî, idârî, içtimâî ve mâlî işlerini yürüten *Azzabe* belli sayıdaki insanlardan meydana gelen bir heyettir. Ancak *Azzabe Meclisi*, kitmân döneminde, İbâdî Cemaat'ın en yüksek heyetidir. Hem dinî hem dünyevî meselelerde mutlak hüküm sahibidir. İslamiyetin dinî meselelerle dünyevî meseleler arasında bir ayırım yapmadığı nazarı itibara alınrsa, *Azzabe Meclisi*'nin ibâdîler üzerindeki nüfûzu daha kolay anlaşılır.

Azzabe Meclisi'ne girecek bir şahsın, kaynakların bildirdiğine göre şu şartları bulundurması lazımdır.:

a) Edîb olmak; b) İlim öğrenmekte kararlı ve istekli olmak; c) Dünya işlerinden uzak, âhiret hayatına bağlı bulunmak; Hafız olmak; Cesedini su, kalbini de sedirle yıkamış olmak, yani içi ve dışı temiz, ahlaklı ve

18 Câbiri, age., s. 64, 66.

19 Aynı eser, s. 66. eş-Şeyh Yûsuf el-Atfîş (ö. 1332/1913-14) ilminin zenginliği ve eserlerinin çokluğu sebebiyle İbâdîler arasında “*Kutbu'l-eimme*” lakabıyla meşhurdur. Gardaia şehrinde onun adını taşıyan bir kütüphane vardır. Hayatı hak. bkz. Ali Dabbuz, “*Nahzatü'l-Cezâir el-Hadise*”, C.I., ss. 239-388.

20 Câbiri, age., s. 60-75; Tabakât, s. 160 vd.

âbid bir kişi olmak. Talebelerin seçkinlerinden olmak, sahib olunan malı Allah yolunda harcayabilmek ve çoluk çocuğu olmamak gibi bazı hususiyetler de, bu şartların yanısıra tercih sebebidirler²¹.

Azzabe, bir kişiyi Meclis'e almak istediklerinde mutlaka imtihan ederler; tutum ve davranışlarını belli bir suretle mürakabe ederler. Ancak bu mürakabe Meclis'e aza olmakla sona ermez, meclis'e girdikten sonra da devam eder. Meclis'e aza olacak şahsı mürakabe eden güven sahibi bir veya iki azzabî, inanç ve ahlak yönünden güvenilir biri olduğuna kanaat getirdiğinde durumunu Azzabe Meclisi'nin diğer üyelerine bildirir. Bunun üzerine Azzabe Meclisi toplanır ve araştırmayı durudururur. Aynı görüş üzerinde birleşirlerse o şahsı Azzabe Meclisi'ne aza tâyin ederler, aksi takdirde azalığı reddedilir. Ancak aza olacak şahsın olup bitenlerden haberi olmaz²².

Tâyin sırasında bütün ehl-i halka toplanır; halka şeyhinin başkanlığında bir giriş merasimi düzenlenir. Meclise girecek şahsa hitaben bir konuşma yapılır ve ona "dünya ve âhîret işlerinde bize yardımcı olmak üzere aramıza gir" denilir. Bu andan itibaren Azzabe Meclisi'ni azası olan bu şahsa yapmakla mükellef olduğu bir takım vazife verilir. Elbisesi, günlük yaşayışı ve yaptığı işler itibariyle farklı bir görünüme bürünür.

Bu şekilde tâyin edilen ve 12-16 arasında değişen sayıdaki azalar-azalardan teşekkül eden Azzabe Meclisi'nin başında "*Şeyhu'l-Azzabe*" denilen bir başkan bulunur. Ayrıca her Meclis azasının bir ghalifesi vardır.

Meclis şu kişilerden meydana gelir:

- 1) Şeyhu'l-Azzabe (veya Şeyhu'l-Halka).
- 2) Müsteşarlar; dört tanedir, bu sayı sabittir, artıp eksilmez.
- 3) İmam, günlük namazları ve diğer dinî işleri idare eder, bir tanedir; müsteşarlardan birisi de imam olabilir.
- 4) Müezzîn, bir tanedir.

Vükelâü'l-Evkâf; eşraftandır, fakirlerden olmaz; cami ve vakıfların bakımı ve korunmasıyla meşgul olurlar.

- 5) Mu'allimler (veya urefâ); üç tanedir, fazla da olabilir.

6) Hukuku'l-Mevtâ; bu işle görevli azalar da eşraftan ve zenginlerden olur; sayıları 4 veya 5 kişidir; ölenlerin techîz ve defn işleriyle uğraşır; bunlara "*Gâsiller*" de denir.

²¹ el-ibâdiyye fi'l-Libyâ, C. II, s. 109; Câbiri, 70, 76.

²² Câbiri, age., s. 71.

- 7) Bölge kâdısı.
- 8) Mescid görevlisi.

Şeyhu'l-halka'nın seçimi, azzabe'nin istişaresi sonunda, ittifakla yapılan tâyinle olur. Şeyh olmasını ittifakla istedikleri kişiye durum bildirilir; kabul ederse, belirlenen bir günde toplanırlar ve yapılan bir dua merasiminden sonra onu başa geçirirler. Seçilen şeyh mescidde halka ilan edilir²³.

Bununla birlikte şeyh olacak şahsın şu özelliklere sahip olması lazımdır: Azzabe'nin en seçkini ve müttakisi, verâ sahibi, alimi ahlaklısı, emin ve sadıkı, hâfız, emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehÿü ani'l-münker'i tam olarak yaşayanı olmak.

Öte yandan Azzabe'ye giren şahsın şu hususları önemle yerine getirmesi icabeder:

- 1) Yaptığı mîsaka bağlı kalmak;
- 2) Ailesi ve çocuklarıyla meşgul olmaktan ziyade, kendini dinî işlere vermek;

Dünyaya ve ehl-i dünyaya fazla iltifat etmemek ve onlardan uzak durmak;

- 4) Zamanın büyük bir kısmını mescidde veya evinde geçirmek;
- 5) Azalarını haramdan sakınmak ve harama karşı korumak;
- 6) Kendisini hayır işlerine ve ibadete vermek;
- 7) İlim ve güzel ahlak sahibi olmak için çalışmak²⁴.

Azzabe Nizam'ından teferruatlı biçimde bahseden el-Visyânî de, azzabi'nin vasıflarını şöyle sıralar: sıdk, iyilikseverlik, atıyye ve hediye, sabır, az konuşmak, nâfile ibadet etmek, cemaatle Kur'an okumak, fazla dolaşmamak, öncekileri hayırla yâd etmek, hayalî ve edebli olmak, az uyumak ve yemek, merhametli ve şefkatli olmak, insanların arasını düzeltmek²⁵.

Azzabe, avam (ümme't veya ra'ıyye) tarafından dinin emînleri olarak itibar edildiklerinden, herhangi bir kusurlarının olmasını veya aralarında hatalı davranan birisinin bulunmasını kesinlikle istemezler. Bu sebeptendir ki, işlerinden birisi bir günah işlerse veya hatalı davranışta

²³ Câbiri, s. 73, 74; el-İbâdiyetü Fi'l-Libya, C. II, s. 97 vd.

²⁴ Aynı eser, s. 74.

²⁵ Şemmahî, age., s. 265, Câbiri, s. 75.

bulunursa, ona şiddetle karşı çıkarlar ve ceza verirler. Zira azzabî'nin içini ve dışını, kalbini ve bütün azalarını kötülüklerden temizlemiş olması lazımdır.

Azzabî'ye verilen cezalar, işlenen suça göredir. Eğer azzabî sorumlulukları üzerinde düşünmezse, yapması gereken vazifeleri yapmazsa, "müşmika" denilen yere hapsedilir ve boynuna demirden bir halka geçirilir. Bütün azzabîler ona karşı sert bir tavır takınır ve ra'iyeye örnek olma esasını ihlal etmiş olduğundan Meclis dışına atarlar; eğer hata işlemekte ısrar ederse, Mezheb'ten ihrâç (berâat) ederler. Şayet azzabî küçük günah işlerse, azzabe onun suçunu gizler ve uyguladığı cezayı da kimseye bildirmez. Bununla birlikte, küçük günah olsa da, böyle bir suç işleyen bir kimseyi, bir ay, iki ay veya bir sene müddetle Meclis'ten uzaklaştırırlar; günahından tevbe etmesi halinde tekrar heyetteki yerine döner.

Eğer azzabî, büyük günah işlerse ve bu suçu da iki âdil şahidin şahadetiyle sabit olursa ve de kebirle açık fiiller ve sözlerle, yani halkın huzurunda işlenmiş ise, azzabe bu kimseden teberri eder; divanları ve halkaları dışına atarlar. Tevbe eder ve günahlarını itirafta bulunursa, durumunu müslümanlara açıklarsa; yaptığından pişman olduğunu açıkça söylerse, herkese ilan ederse; azzabe tevbesini kabul eder ve yeniden meclise girmesine izin verir. Bununla birlikte, halkaya geri dönebilmesi için *azzabe heyeti*'nin, onun, hata işlemekten kesinlikle vazgeçtiğine, birdaha günah işlememek üzere tevbe ettiğine tam olarak inanmış olması icâbeder²⁶.

Azzabe'nin Yetki ve Vazifeleri:

Azzabe'nin çok yönlü ve oldukça geniş yetki ve vazifeleri vardır. Bilhassa Şeyhu'l-Azzabe veya Şeyhu'l-Halka'nın yetki ve yükümlülükleri büyüktür; *azzabe*'nin en yetkili şahısıdır. Bununla birlikte yapacağı işler konusunda *azzabe*'nin bütün azaları ile istişare etmesi şarttır. Eğer bu esasa riâyet etmezse, basiretsiz sayılır. Azzabe, talebeler ve âmmenin hakları ile ilgili herşeyden o sorumludur. Şeyh'in *azzabe*, mescid, talebeler ve âmmeye karşı vazifelerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1) *Azzabe*'nin "*ehlu'l-hal ve'l-akd*" (müsteşarlar) adı verilen ilk dört azasını tertib etmek.
- 2) İmam, müezzin ve azzabenin diğer işleriyle vazifeli azalarını tayin etmek.

²⁶ Câbiri, s. 77.

- 3) Mescidle ilgili işleri yönetmek.
- 4) Halkanın işlerini düzenlemek ve idare etmek.
- 5) Hergün fecir vaktinden önce yapılan açılış (el-istiftah) duasında hazır bulunmak.
- 6) "Funûnu'l-ilm" talebeleri için belli zamanlarda halkalar düzenlemek.

Hatimlerden sonra sorulan soruları cevaplandırmak ve gerekli açıklamalarda bulunmak.

8) Âmme'yi irşâd etmek, şartlar müsaid olursa cuma günü halka husûsî vaaz ve nasihatta bulunmak.

9) Hatim ve Kur'an derslerini başlatmak.

10) Toplanma günlerinde (eyyâmu'l-cem')-ki pazartesi ve perşembe günleridir-toplantı düzenlemek ve vaaz etmek; halkın genel durumunu teftiş etmek; şikayetleri dinlemek suçluları muhakeme etmek ve cezalandırmak.

11) Dışarıdan gelen yabancıları karşılamak; orada oturmak veya halkaya katılmak isteyenlere gereken izni vermek.

12) Evkâf ve mescid urefâsını mürakabe etmek.

13) Halkın malî, ticârî ve içtimâî işlerini düzenlemek²⁷.

Müsteşarlar veya ehlu'l-hal ve'l-akd denilen azzabe'nin ilk sıradaki dört üyesi, Şeyh'in en yakın danışmanları ve mesâi arkadaşlarıdır.

İmam'a gelince; halkanın güvenilir azalarından birisi olması, namazla ilgili hükümleri, temizlikle ilgili meseleleri ve fikhî konuları çok iyi bilmesi; hâfız olması ve kıraatinin güzel olması gerekir. Aynı şekilde takva ve ablakî durumunun herkesce benimsenmesi, hakkında herhangi bir dedikodu olmaması icabeder. İmam müslümanların namazlarını kıldırır, mescidde yapılan nikah akidlerini idare eder. Umûmî toplantılarda Şeyhu'l-Halka'nın sağında oturur; Şeyh olmadığında ona vekalet eder.²⁸

Müezzin; halka azalarından güvenilir ve vera' sahibi, vakitleri iyi bilen birisidir. Halka'da üçüncü sırada gelir. Sesinin güzel olması, kıraatinin düzgün olması icabeder. Namaz vakitlerinde ezan okumanın yanında, mescidde yapılan evlenme akidlerinde imamın yanında

27 Tabakât, s. 170-175; Câbiri, ss. 82-83

28 Câbiri, age., s. 83-84.

bulunur. İmam bulunmadığında nikah işinde ona nâiblik eder Umûmî toplantılarda Şeyh'in sol tarafında oturur²⁹.

Azzabe'nin en önemli vazifelerinden birisi hiç şüphesiz halkın eğitim ve öğretimidir. Halka azaları içerisinde bu işi üstlenen azalar mu'allimler veya "Arifler" (Urefâ)'dır, ki vazifelerine göre farklı isimler taşırlar; Kur'an urefâsı, ders saatleriyle sorumlu urefâ, hameletu'l-Kur'an'la mükellef ürefa, yemek vakitleri ârifleri bunların başlıcalarıdır.

Eğitim ve öğretim nizamında iki esas sınıf vardır: âmir ve memur. Ârif, ehl-i halka içerisinde âmir durumunda olan ikinci kişidir. Arifler veya mu'allimler iki kişidir: Hatimler ve uyku vakitleri ârifi, ders vakitleri ârifi. Ders vakitleri ârifine bağlı "Hameletü'l-Kur'an" lakabıyla anılan başka ârifler de vardır.

Memurlar da üçe ayrılır: Kur'an talebeleri, edebiyat ve fen ilimleri talebeleri ve âcizler.

Hatimler ve uyku vakitleriyle mükellef olan ârif, toplantıların yapıldığı meclisi tertib eder ve uyku saatlerini düzenler. Toplantı, toplantıya katılanların büyük çoğunluğunun veya tamamının katılmasıyla başlar. Meclis müzakerelerine en yaşlı azanın dua etmesiyle başlar. Toplantıya duadan sonra gelen üyelere "el-hutta" adı verilen hapis cezası uygulanır. Sabah namazından öğle vaktine kadar süren ilk toplantıya "Hatmü'l-gudy" adı verilir. Öğle vakti geldiğinde ârif, toplantıya katılanları öğle uykusuna çağırır. Uyku saatinde özürsüz olarak uyumak istemeyene, uykusuz kalarak gece ibadetine kalkamayacağından, "el-hutta" cezası verilir³⁰.

İkinci hatim meclisi, güneş batarken başlar ve en yaşlı üyenin başkanlığında yapılır. Yaşlı ve bilgili olan diğer bazı azalar da onunla birlikte toplantıyı idare ederler. Gece uyku saati geldiğinde dua ile toplantı kapanır. Uyku saatinde uyumayan, gürültü yapan ve konuşana "el-hutta" cezası verilir.

Ders saatleriyle sorumlu ariflerin sayıları ihtiyaca göre değişir. Bunlar Kur'an okuyan talebelerin yazılarını kontrol ve tashih ederler; toplantı zamanlarında yani saatlerinde düzenli olarak hazır bulunmalarını sağlarlar. Levhası ârif tarafından düzeltildiği halde hatalı okuyup yazmaya devam eden, derse geç kalan, dersten başka şeyle meşgul olan talebeye el-hutta cezası uygulanır. Aynı şekilde istediği zaman yemek

29 Aynı eser, s. 85-86.

30 Mukaddimet üt-Tevhid (Berberce'den tercüme eden, Ebû Hafz Ömer b. Cüme'), 1973 s. 174.

yemeye veya birşey içmeye giden, derse başlama vaktinde uyuklayan ya da dersten başka şeyle meşgul olan olursa aynı cezaya maruz kalır.

Levha talebelerinin (ashâbu'l-elvâh) ders vakitleri sabah namazı ile öğle; öğle namazı ile ikinci namazı arasındadır. Bu iki zamanın dışında serbesttirler; isterlerse Kur'an öğrenmeye devam ederler, isterlerse başka bir işle meşgul olurlar³¹.

Hameletü'l-Kur'an'la mükellef ârifler, Kur'an talebelerinden bir gurubu idare ederler; okuma ve yazmalarını hafızlarını müzarekere ve tashih ederler. Bir ârifin himayesinde en çok 10, en az iki talebe bulunur. Bununla birlikte talebelerin sayısı, ârifin şöhretine ve mevcut ihtiyaca göre değişebilir. Ârif tarafından seçilen bir talebe temsilcisi, derslerin başlama ve bitiş vakitlerinde ârife yardımcı olur. Ders saati geldiğinde ârifi çağırır; ârif gelir ve sağdan başlamak üzere bütün talebelerin bir önceki dersi tam olarak yapıp yapmadıklarını kontrol eder Vazifelerini yapmayanlara çeşitli cezalar verir. Aynı şekilde ârif çalışkan olan talebeleri de çeşitli mükafaatlarla mükafaatlandırır³².

Yemek vakitleri ürefâsına gelince; Kur'an talebelerinin yemek vakitlerini düzenlerler. Yemek ya talebelerin oldukları yerde ya da dışarıda yenilir. Dışarıda yemek durumu hasıl olduğunda, ya *azzabe* mahallinde ya da dünyevî mahalde olur. Dünyevî bir mahalde, yani avama açık bir yerde yemek yerken daha çok dikkatli olmak, yemek yeme adabına bütünüyle riayet etmek icabeder. Yemek yeme adabına muhalif davranışta bulunan olursa, kendi aralarında manası bilinen ve sembolleşmiş olan "Hasan" kelimesini söyleyerek o kimseyi uyarırlar. Ancak yemek bir *azzabe* mahallinde ise, rahat bir biçimde ve istedikleri şekilde yemeklerini yerler³³.

Yemek işleriyle sorumlu ârif, yemek sofraları ve meclislerinin en iyi biçimde olmasını sağlar. Yemek adabına uyulmasına ihtimam gösterir; yemek esnasında herhangi bir nâ-hoş hadisenin olmasına engel olur; bütün talebelerin yemekte hazır bulunmalarını temin eder.

Yemek vakitlerinde giyinilmesi âdet olan husûsî elbiseler vardır. Talebeler bu elbiseleriyle sofradaki yerlerine otururlar. Su isteyerek ellerini yıkarlar. Elleri ve bütün vücudu geniş bir elbiseyle örtülür ve hiçbir azası görünmez. Yemekleri mu'tedil ölçüler içerisinde yerler;

31 et-Tevhid, s. 174 vd.

32 et-Tevhid, s. 178.

33 Belki de bu kelimeyi Hasan b. Sâbit arkadaşlarına söylemişti ve onları ahlaklı ve yemek adabına bağlı olmaya çağırmişti (bkz. et-Tevhid, s. 175).

tıka-basa karnını doyuran veya oburluk yapan olursa, yemekten sonra ayıplanır; inad ederse "hıttâ" cezasına çarptırılır. Yemek yendikten sonra talebelerin en yaşlısı yemek duası yapar ve sofradan kalkılır.

Yemeğin hazırlanması ve dağıtımı ârifin tayin ettiği bir veya daha fazla sayıdaki kişi tarafından yapılır. Yemeğin dağıtımı yemeğin cinsine ve ülkedeki örf'e göre olur. Ancak yemekleri iyi hazırlamak, yemek vaktine ve dağıtım sırasına riayet etmek şarttır.

Günlük yemeklerin seçimi, listesi ve düzenli biçimde hazırlanması ile üç vakit yemeğin dışında. ara zamanlarda yenilen hurma ve meyve gibi yiyeceklerin tertib üzere hazırlanıp yedirilmesi de yemek işleriyle mükellef olan ârifin görevidir. Ara yemekleri, öğle vakti ve ikindi namazından sonra, ârifin levhaları tashih etmesini mütaakiben verilir.

Dinlenme ve tasarruf vakti günün sonundadır. Mesire yerleri iyi seçilmelidir; su bulunan ve ruhu rahatlatan ve dinlendiren yerler olmasına ihtimam göstermelidir³⁴.

Evkâf ve Mescid vekillerine gelince, halkanın güvenilir, vera' ve takva sahibi, zengin ve dünya işlerinden ziyade dinî işlerle meşgul olan kimselerdir. Mescid ve kabristan vakıflarını idare ederler; cami ve mezarlıkların inşaa ve bakımı ile ilgilenirler.

Vükelâ'l-mevtâ veya gasiller, ölenlerin gasl, tehziz tekfin işleriyle meşgul olurlar. Gasillerin de vera' ve takva sahibi insanlar olması şarttır. Zira ölüye hürmet, sağ olana hürmetle aynıdır. Gasl ve tekfin işlerini sünnete uygun olarak yapmaları şarttır. Velayet ehli olan bütün ibadilerin gasl ve defn işinden sorumludurlar. Ancak beraat ehli olan bir kimse ölürse, gasl ve defn işi için halktan birisini tayin ederler, kendileri o kimsenin cenazesinde bulunmazlar. Cenaze namazını kılma vazifesi de gasillere âittir³⁵.

Kadın ölüleri için de kadın yıkayıcılar vardır; kendileri için mescidlerde hususî yerleri vardır.

Kâdî, azzabe'nin hukûkî işlerle sorumlu üyesidir. Meclis başkanı tarafından tayin edilir. Kâdî, azzabe üyeleri arasından tayin edilebileceği gibi, azzabe dışından da olabilir. Kâdî'nin İslam hukukunu, aşiret örf ve âdetlerini, feraiz ilmini iyi bilen birisi olması gerekir. Azzabe Meclisi'ne gelen davalara bakar; davayı karara bağlamakta güçlük çekerse azzabe' Meclisi'ne müracaat eder³⁶.

34 et-Tevhîd, s. 178.

35 el-ibadiyye fi'l-Libya, s. 109; Câbiri, s. 87.

36 Câbiri, age., 90-91.

Azzabe Meclisi'nin sosyal hayatla ilgili diğer yetki ve vazifelerini de şöyle sıralayabiliriz:

1) Mâlî ve ticârî hayatla ilgili her türlü işleri yürütür, anlaşmaları ibrâ eder. Piyasayı düzenler ve kontrol eder. Cadde, çarşı, pazar ve sokakla her türlü alış-verişi yerlerini tanzim ve idare eder. Bu yönden azzabe Meclisi, zuhûr dönemindeki "mühtesibler"ın yetkilerine sahiptir.

2) Şehirlerin imarı, bakımı, güzelleştirilmesi ve korunması; İslâmî bir yapıya bürünmesi vazifesi de azzabe'ye aittir. Azzabe, şehirlerin en yüksek yerlerine mescid inşaa eder. Eğitim ve öğretim için gerekli bina ve okul yapar.

3) Her cuma günü şehirde teftiş yapar; piyasa, şehrin temizliği ve halkın sosyal problemleri hakkında gerekli denetimi yapar ve bilgi alır. Genel durum konusunda, mescidde azzabe meclisine rapor sunar.

4) Sosyal düzeni sağlamak, evlenme, boşanma, sünnet olma işlerini yürütmek; mihirlerin hududunu tayin etmek ve mihir ihtilaflarından doğan anlaşmazlıkları giderir³⁷.

Azzabe Meclisi'nin husûsî toplantı yerleri vardır. Bununla birlikte mescidlerde sadece azzabe azalarına açık olan yerlerde toplanırlar. Ayrıca ibâdet etmek ve Kur'an okumak gayesiyle toplandıkları "zâriye" adı verilen yerler de vardır. Azzabe her ayın 5. günü geeneksel olarak toplanır. Azzabe Meclisi toplantılarında uyulması gereken birtakım kurallar vardır. Konuşurken sesleri yükseltmemek, müsadeldikten sonra konuşmak, toplantı adabına ters düşebilecek davranışlardan kaçınmak bunların başlıcalarıdır. Meşru bir özrü sebebiyle toplantıya katılamayacak olan azanın önceden durumu azzabe'ye bildirmesi ve izin alması gerekir³⁸.

İbâdilîk çağdaş sosya düzeninde Azzabe Meclisi'nin yanısıra, içtimâî ve iktisâdî nizamında düzenlenmesine ve istikrarlı bir biçimde varlığını devam ettirmesinde yardımcı olan ve önemli hizmetler gören başka kurumlar da vardır. Ancak bu kurumların hepsi Azzabe Meclisi'ne yardımcı olan, onun yanında hizmet veren müesseselerdir. Sözkonusu müesseseler, İrvân Teşkilatı, Aşiretler Nizamı ve Ammi Sâ'îd Meclisi'dir.

37 Câbiri, age., s. 93-95.

38 Aynı kitap, aynı yer.

İrvân, berberce bir kelimedir; Kur'an hafızlarından ilim talep etmek manasını ifade eder. İrvân kelimesi, İyrû, erû veya ârr kelimelerinin çoğuludur. Bu kurum, ülkede, azzabe'den sonra ikinci mahallî idare merkezidir. İrvan kurumunun kendine has kuralları, âdetleri, yetkileri ve vazifeleri vardır. Bir bakıma azzabe Meclisi'nin istişâre meclisi hüviyetini yaşır; ya da Şeyh'in danışma meclisi durumundadır. Azzabe, yaptığı işlerde çoğunlukla İrvân'a danışır, ve dayanır³⁹.

Aşiretler nizamı, azzabe için büyük önem taşır; çünkü her iki nizam arasında güçlü bir bağ vardır. Azzabe'nin günümüz Şeyhlerinden olan İbrahim Buyud, Garrara şehrinde kendisine sorulan bir soru üzerine Azzabe'ninin Aşiretler Nizamı ile bağımlı şöyle belirtmiştir: "Aşiretler nizamı azzabe için fevkalade önemli bir güç ve bağdır; çünkü azzabe azalarının seçiminde aşiretler düzeni esas alınmıştır. Nitekim azzabe her aşiretten bir veya daha fazla aza seçer. Bununla birlikte aşiretler nizamının kuruluşu ile ilgili kesin bir tarih vermek güç ise de, azzabe nizamı'ndan önce olduğu kesindir. Zira Aşiretler Nizamı'nın kefaletü'l-eytâm ve hata sonucu öldürülen kimsenin diyetinin ödenmesi yükümlülüklerini üzerine almış olması bu gerçeği doğrular. Mâlikî mezhebine göre kâdî'ya bırakılan yetimlerin kefaleti, İbâdiyye'ye göre aşiretlere aittir; yetimler ise her devirde mevcuttur. Aynı şekilde aşiret, hata sonucu birisini öldürmüş olan katilin hesabına, öldürülene gereken diyeti vermekle yükümlüdür. Rüstemilerden önce ve Rüstemiler devrinde, durum böyle idi⁴⁰.

Öte yandan azzabe nizamı ile aşiretler nizamı arasında rûhî bir bağ olduğu mutlak; çünkü şehirlerinde tümünde aşiret fertlerinin tamamının kesinlikle itaat etmeleri gereken husûsî bir meclis vardır. Bu meclisin en önemli vazifeleri, yetim, fakir ve düşkünlere yardım etmek, evlenme ve cenaze işleriyle ilgilenmektir. Bu meclis belli zamanlarda "Dâru'l-âşîre" adı verilen yerde toplanır; yapılan toplantılara da "devrû'l-âşîre" denilirdi. Ayrıca her aşiretin husûsî toplantı yeri vardı; aşiret toplantısına, zengin ve fakir aşiretin bütün fertleri katılırlardı⁴¹.

Azzabe Meclisi üyeleri, aşiret fertlerinden birisinin halk arasında fesad çıkardığını tesbit ederse, doğrudan aşiretine müracaat ederek durumu bildirir ve bu şahsı cezalandırmalarını ister. Aşiret meclisi bu kişiyi çağırır ve uyarır, yapılan telkinler fayda vermezse iki defa daha uyarılır; hatada ısrar etmesi halinde aşiret, azzabe'ye şikâyet eder. Azzabe

39 el-İbâdiyye fi'l-Libya, s. 109.

40 Câbiri, s. 115; Mecmuatül'Arabî, s. 114.

41 Mecmuatü'l-Ârabî, s. 115; Câbiri, s. 115

Meclisi suçu sâbit görürse o şahıstan beraat ilân eder. Aşîretin emirlerine uymadığı ve yanlış hareketlerinden vazgeçmediği sürece tevbesi kabul edilmez. Nitekim ben, Cezâyir'de, Garrara şehrinde, Myzâb Vâdisi ibâdîleri ile beraber olduğum sırada böyle bir olaya şahsen şahit oldum. Garrara şehri aşîretlerinden birisine mensub bir şahıs, aşîretin müşterek işlerine ve maddî harcamalarına katılmadığından; üç defa ikaz edilmesine rağmen durumunda bir değişiklik yapmadığından dolayı aşîreti tarafından Azzabe'ye şikayet edildi. Azzabe, şikayet konusunu inceledikten ve suçu sabit gördükten sonra, mescidde bu kişiden beraat ilan itti. Ancak bu şahıs birgün sonra tevbe ederek mescide geldi; azzabe de tekrar ona velâyet ilan etti. Bu misalde de görüldüğü üzere, Azzabe ile Aşîretler Nizamı arasında canlı ve yakın bir işbirliği ve kuvvetli bir bağ mevcuttur.

Öte yandan Myzâb Vâdisi şehirleri Azzabe Halkaları, "Ammi Sa'îd Meclisi" isminde bir Yüksek meclis teşkil ederler. Şeyh Ammi Sa'îd b. Ali el-Harbî'in mescidinde toplandıkları için bu isimle anılan meclise, günümüzde daha çok "İstinâf Meclisi" (Meclisu'l-İstinâf) adı verilmektedir. Ammi Sa'îd Meclisi 16 azadan meydana gelir. Her kabileden ve her halkadan bir temsilci bulunur. Azzabe Halkaları ve şehirler arasındaki ihtilafları ve davaları halleder, kabileler arasındaki anlaşmazlıkları sulh yolu ile çözümler⁴². Böylece İbâdî Cemaat'ın genellikle sulh ve sükûn içerisinde yaşamasını temin eder.

Görülmektedir ki, Azzabe Meclisi, İbâdîlik'te hem içtimâî ve iktisâdî hem de dînî vasıfları, yetkileri ve vazileri olan bir kurumdur. Dokuz asırdan beri devam eden bir nizamdır. Belki de Rüstemiler zamanına kadar uzanmaktadır. Raiyye veya avam adı verilen zümre her türlü işlerini yürütürmekte, ziraate başlama vaktine varıncaya kadar tarım, ticaret, ekonomi evlendirme, sünnet ettirme, mihirlerin tesbiti gibi İbâdî Cemaatın günlük yaşayışı ile alakalı her mesele ile alakalıdır.

Öte yandan bazı ibâdî yazarlara göre Azzabe, gücünü Kur'an ve Sünnet'ten alan bir nizamdır. Aynı şekilde onlara göre ilk Şeyhu'l-Halka Resûlullah (s.a.s.)'tır.

42 Mecmuatü'l-Arabî, s. 115; Câbirî, s. 115.

Ferhat Câbirî, çalışmamız boyunca sık sık müracaat ettiğimiz bu kitabın bütünüyle Azzabe Meclisi'nin incelenmesine tahsis etmiştir. Câbirî, bir mukaddime ile 4 bölümden ibaret olan kitabında, bir yandan ibâdî mezhebi âlimlerinin yazma eserlerine diğer yandan da müşahade ve şahsî incelemelerine dayanarak Azzabe'yi bütün yönleriyle ele almıştır. Kitap 387 + 9 (396) sayfadır.